Edebiyatın Misyonu

Vladimir KORKİN*

(Vladimir Korkin'in Cengiz Aytmatov ile Yaptığı Röportaj)

KORKİN: Bir zamanlar edebiyat ve onun misyonu konusunda şöyle demiştiniz: Bence edebiyatın ana fonksiyonu, bugünlerde olduğu gibi çevre koruması olmadan sağlıklı bir hayat sürdüremeyeceğimiz dünyamızda ahlaki değerlerin geliştirilmesine katkıda bulunmaktır.

Bugün bu ideale sadık mısınız? Bugün uluslararası edebiyatta yüz yüze gelinen temel, ahlaki ve sosyal problem nedir?

AYTMATOV: Yeni bir zihniyet geliştirmek, bununla en gelişmiş insani idealler çerçevesinde düşünebilme yetisini kastediyorum. Başlangıç olarak bu da milletlerin oluşturduğu gerçek uluslararasıcılığı, kültürlere derin saygıyı, millî dilleri ve ahlaki değerleri ifade eder. Bu yeti aynı zamanda tarihî olarak düşünebilmek ve geleceğin tohumlarını bugünden atabilmektir.

Modernliğin üstündeki böyle bir görünüş, şayet insanoğlunun ikinci tabiatı olursa paha biçilemez olur.

KORKİN: *"Felsefi olarak düşünebilen kişi evrensel düşünce dairesine de katılmış olur."* Bu yeni düşünce sentezi hakkında siz ne düşünüyorsunuz?

AYTMATOV: Bugün insanlığın temel meselesi barıştır ve onun da alternatifi yoktur. İnanıyorum ki bu fikir her birimiz için bir istek, tutku ve zaruret olmalı. Her insanda da insanlığın ölçüsü bu olmalı.

KORKİN: Şaşırtıcı olaylar dünyasında ve roman gerçekliğinde bu ölçünün nasıl olması gerektiğini düşünüyorsunuz? Örneğin popüler bir bilim dergisinde, Paris'te ölümü tasvir eden bir haber, Latin Amerika'dan getirilen egzotik çiçeklerden bahseden haberden çok önce değildi. Hava şartları mükemmel olmasına rağmen çiçekler öldü ve

* *Time to Speak*. New York KORKİN: International Publishers, 1989 (çev. Orhan Söylemez/Ayşe Yılmaz).

bilim adamları hiçbir sebep bulamadılar. Aynı yıl onların kendi ülkelerinde o türü öldüren kuraklık, o türdeki diğer çiçekleri de öldürdü.

Biz insanlar için ne kadar yıkıcı bir ders ne kadar acı bir ihtar!

Sizin *Beyaz Gemi*'de yazdığınız gibi *insanlık ölçüsünün çocuk şuuru olduğu*nu söyleyebilir misiniz?

AYTMATOV: Sizin de bildiğiniz gibi şaşırmazdım. Kendini dünyanın harikası olarak düşünen bizler, kendimiz için düşündüğümüzü, şayet diğerleri için de düşünmüş olsaydık diğer fertlerin, milletlerin sevinçlerini ve acılarını da paylaşmış olsaydık geçmişimiz ve bugünümüz nasıl olurdu diye hep merak etmişimdir.

KORKİN: *Şayet* dediniz. Sizce prensip olarak bu mümkün mü?

AYTMATOV: Güzel, ütopik geliyor değil mi? Bu ihtimali tamamen yok sayarsak o zaman insanın örnek bir yaratık olmasındaki sebep nedir? Bu fırsatı değerlendirmeliyiz. Ben insanoğluna inanıyorum.

Ruhi gelişme çağıyla ve sayısız acılardan geçtikten sonra, hayatın sihrinin yeniden uyanışıyla ve insanlığın kendi kendini yok etmeye mahkûm olmasına nasıl izin verebi-

Prof. Dr. Sadık K. Tural ve Ramazan Korkmaz ile (Bişkek, 1998).

liriz? Bu da büyük ideallerin sonu demektir ki âdemoğlu *insan* oluşundan beri kendini tanımak uğruna büyük bedeller ödemiştir...

Pesimizm veya ümitsizlik, amaçsızlık demektir ve bana göre de ölümden daha beterdir.

KORKİN: Sizce amaçsız yaşayan birisi kendini nasıl hisseder?

AYTMATOV: Hatırlanabilecek en eski zamanlardan beri bu durumun insanın başına gelebilecek en kötü şey olduğuna inanılır. İncil der ki *"böyle günlerde insanoğlu ölümü arayacak, fakat bulamayacak, ölümü arzulayacak ve ölüm onlardan kaçacak."*

KORKİN: İnsanları işkenceden kurtaracak olan *hayatın gerçek amacını* onlara sizce kim veya ne gösterebilir?

AYTMATOV: Hayatın kendisi. Amacı olmayan hayat, uzun zaman önce zaten durmuş, ağacı kurumuş ve onun entelektüel dalı olan insanlık yok olmuş olacak ve umutsuzca yaptığımız hiçbir şeyin de hedefi olmayacaktır.

KORKİN: Fakat siz de takdir edersiniz ki hayatın amacını aramak yalnızca korku ile yapılan bir durumdur...

AYTMATOV: ... bu bir yerde kendi kendini kandırmak mıdır, demek istiyorsunuz? Gerçekten de öyle ve kısa zamanda bizi daha içinden çıkılmaz kör bir çıkmaza götürecek, hatta gelişmelerimizi tersine çevirerek Taş Devrine geri döndürecektir.

Bütün milletleri kapsayacak barış için güçlü bir dürtü tamamen şans neticesinde ortaya çıkacak bir durum değildir ve savaşın kötü gölgesi dağılır dağılmaz azalacaktır. İnsanlığın ve kitlelerin ruhsal uyanışı, sosyal uyanışının geri dönülemez sürecidir. Rusya'daki Bolşevik Devriminden sonra insanlık 1917 Ekiminde yeni bir çağa girdi. Gördüğüm kadarıyla insanlar daha önce bundan daha mutlu olmamışlardı ve olamazlardı. Tarihte ilk olarak insanlar, hürriyetin ilham verdiği, zekâ olarak tanımlayabileceğim gerçek değerin farkına vardılar.

İnsanlar tarihin itici gücüdür. Yaratıcı çalışmadan mülhem ve müthiş mücadeleyle test edilmiş devrim düşüncesi, daha önce birbirinden kopuk olan halkları bir millet olarak birleştiren en güçlü faktör durumuna geldi. Bu güç, benim hayatın yeni evrimsel manası olarak gördüğüm şeyi fark etmemi sağladı. Bu güç, Sosyalizmin içinde vücut buluyor ve bizler adına Sovyet halkı dediğimiz yeni, tarihî bir kimliği sunuyoruz.

Bütün bunlar dünyaya ve onun sakinlerine karşı, gelecek için sorumluluğumuzu ve görevimizi belirliyor. Hakikaten, 20. yüzyıl dünya barış hareketine benzer bir hareket daha önce olmuş muydu? Bu hareketin köşe taşı olan Lenin'in Barış Kararnamesi gururumuzdur.

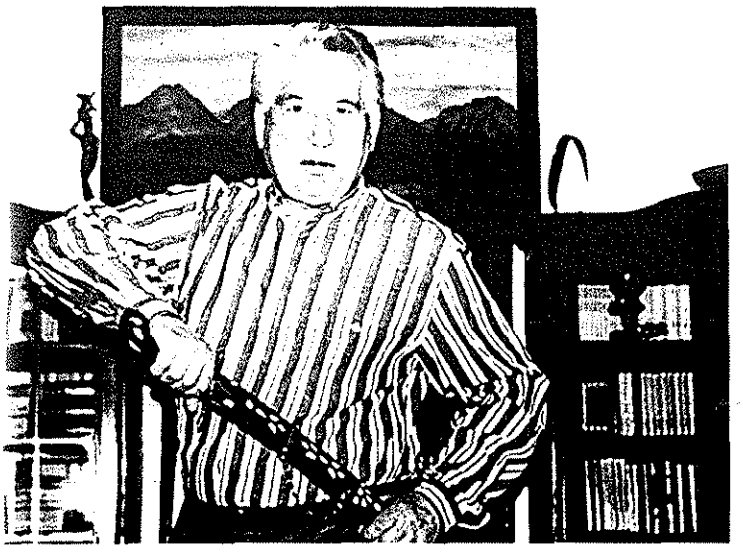

KORKİN: Bu hareketin amacı yeni bir zihniyetin gelişmesini mi içerir?

AYTMATOV: Doğrusu tamamen barış karşıtı olmak deliliktir. Karşıtlıktan kastım, kitlesel ölüme sebep olan silahların kullanımına götüren her türlü nükleer savaş, fikir ve doktrinlerdir. Bu deliliğe karşı emsalsiz dürtü-bütün aşırı şeytani fikirler ve onun manifestolarını bile geride bırakmış olan-olağandışı bir insani amaç dalgası yaratmış ki biz kendimizin böyle bir şey yapabileceğini hayal bile edemeyiz. Kendisini her şeyden çok harekette ve mücadelede gösteren bir insanlık ortaya çıkarmıştır.

Hâlihazırdaki hareketlerin hiçbirisine benzemeyen bu barış hareketi, tarihî tecrübenin büyüklüğünü barış düşüncelerini ve dostluk ve kardeşlik için mücadele eden milletlerin birliğinin yeni uyanışını yansıtır.

KORKİN: Sizce, yeni düşünce tarzının, eski fikirler ve uygulamalardan bazılarını saf dışı ettiğini farz etmek doğru mu?

AYTMATOV: Şuna inanıyorum ki insanoğlu global, aşağılayıcı korku, yalnızlık, ayniyet ve acımasızlık, yani çılgınlığın kölesi olan Batı propagandasının kendisini küstahça inanmaya zorladığı her şeyi bir tarafa bırakmalı. Bizim içsel bağımsızlığımızın savunucusu olan şey, onların bizi sınırlamaya çalıştığı noktayı kavramamızdır. Sanırım insanları çapulcuya çevirmeye çalışan girişimden daha aşağılayıcı hiçbir şey olamaz. Yani Batı medyasının insanları kasıtlı olarak savaş fikriyle uyuşturması ve dolayısıyla kendi halkının diğer milletleri yeryüzünden silerek yaşayabileceği fikrine inandırmaya çalışmasını kastediyorum. Çünkü bu şekilde yaşamaya hak kazananlar, mahkûm olanların çalışmalarının meyvesini toplama şansına kavuşacaklardır.

KORKİN: Fakat böyle bir şey kesinlikle tam tersine bir tesir yapmaz mı?

AYTMATOV: Haddinden fazla doğru, fakat bir şey daha var ki böyle bir fikir bir insanın aklına nasıl gelebilir ona hayret ediyorum. Tam bir delilik!

Ne kadar uzun yaşarsak yeryüzündeki hayatın korunması ve idamesi konusunda da bir o kadar tatminsiz oluruz. Aslında Einstein'ın *görmenin ve anlamanın zevki* olarak tanımladığı tabiatın paha biçilemez hediyesinden kim gönüllü olarak vazgeçmek ister ki?

KORKİN: *Görmek* demekle neyi kastediyordu?

AYTMATOV: Sanırım dünyayı bir çocuğun ve akıllı bir insanın gözüyle aynı anda görebilmeyi kastetmişti.

Hayat, sonsuza kadar uzayan bir harikalar diyarıdır ve biz büyükler bunu kutsal bir gerçek olarak biliriz. Buradaki soru bizim onu masum ve önyargısız, kelimeler olmaksızın bir çocuk gibi algılayıp algılayamadığımızdır. Çünkü bir çocuk için dünya onun kalbinde defalarca yeniden dirilir, canlanır. Onun dünyayı keşfi, yeryüzünün yaratıldığı gün sabahın çiği ile parıldadığı gibi daima taze ve güzeldir.

Canlılar için bu tabii ve ölümsüz aşk anlıktır ve insanoğlunun içinde dirilen tabiatın dokunaklı manifestosudur.

Çocuklar kolay kolay şaşırmazlar. Çocukluk insanın hayatındaki en ciddi dönemdir. Çocuk etrafındaki dünyayı ve o dünyada yaşayanları sever. İnsanlara yabancıymış gibi veya uzaylıymış gibi bakmaz. Onun varlığı dünyevi değildir ve çocukluk yalnızca onun ruhsal gelişmesinin insanın evriminin bütün safhalarından geçmesinden sonra sona erer. Çocuğun neyi görebildiği ve dünyayı nasıl gördüğü hakkında bir fikrin var mı?

KORKİN: Aklıma gelmişken bu bilinmezlik sadece sanatçılar için değil, bilim adamları için de ilginçtir. Kısa bir süre önce bir yazı okudum ve o yazıda biyologların da yeni doğmuş bebeklerin iç dünyasını incelemek arzusu duyduklarını öğrendim. İddialarına göre şayet bebekler hatırlayabilseler ve konuşabilselerdi daha doğar doğmaz Homer kadar güzel hikâyeler anlatabileceklerdir. Başlangıç mucizesini ve milyonlarca sinir hücresinin *bale*sini, zekâya ilham verecek gerekli araçların üretilmesi sürecinde dans eden *pas de deux* olarak tanımlıyorlar. Bütün bunlar Sistine Kilisesinin tavanındaki çok renkli muhteşemliğe dönen beyaz tuval üzerine vurulan beyaz boya darbesi kadar büyüleyici.

Bu bana çok şiirsel görünüyor ve bu şiiri ise binlerce kıtalık şiirden daha anlamlı buluyorum.

AYTMATOV: Bu tabii bir şey, biliyorsun.

KORKİN: Niçin?

AYTMATOV: Hayat bilmecesinin içini araştırmaya çalışan ve mucizeye dokunan- eliyle değil elbette, çünkü eliyle dokunursa mucizenin sonu olur-bilim adamı ancak şair olabilir ve ancak o hiç kimsenin görmediği veya hissetmediği bazı şeyleri görebilir ve hissedebilir.

KORKİN: Günümüzde şair olmanın şartı sıradan şeyler içinde sıra dışı olanı, sıra dışı içinde de sıradanı görebilmek midir sizce? Bu da yalnızca sanatkâr ayrıcalığı mıdır?

AYTMATOV: Kesinlikle! Her birimiz, bir şeyler yaratmaya çalışan ve yaptığının haklı gururunu ve mutluluğunu yaşayanların yüzlerini görmüşüzdür.

KORKİN: Ortak bir amaca katkıda bulunan millet veya ferdin, kendi çalışmalarının sonucunu takdir edebilmesini görmek gerçekten harika bir duygu. Sizce böyle bir durumda insan kendini nasıl hissetmeli ve ne düşünmeli?

AYTMATOV: Millet söz konusu olduğunda onu halkın gayretinin ürünü olan tarih şuuru olarak tanımlayabilirim. Her fert birer tarih yapıcıdır, dolayısıyla herkes tarihi varlığının bir parçası olarak görür ve her bir ferdin bir parçasının kalbinde kök saldığının farkındadır.

KORKİN: Hayatı bu şekilde anlamak bana *Gün Olur Asra Bedel* romanınızdaki kahramanınız Boranlı Yedigey tipini hatırlatıyor. Aklıma gelmişken, hâlihazırın dışına çıkarsak, siz kitabınızda bizim yakın tarihimizi tasvir ettiniz. Kahramanın gözünden ve hafızasından süzülerek savaş sonrası zor yılları gösterdiniz. Anlatmak için tarihimizin özellikle o bölümünü niçin seçtiniz?

AYTMATOV: Sizin de bildiğiniz gibi *destansı bir dönem* idi ve gelişmeler millet şuurunun ürünüydü ve bu şuur da yeryüzündeki en büyük şeytan *faşizmi* devirmişti. O günlerdeki vatan, millet, cesaret, onur ve şuur gibi duygular çok şey ifade ediyordu, çünkü onlar için çok büyük bir bedel ödemiştik yeryüzündeki hayatı kurtarmak için kahramanlar savaş meydanlarında kalmıştı, anneleri hâlâ onların dönüşünü bekliyordu ve bazıları annelerinin hayallerinde olduğu gibi gerçek ve sağ olarak geri dönmüştü.

Sizin de bahsettiğiniz Boranlı Yedigey karakterine gelirsek o da hayata savaş prizmasından bakıyordu. Diğer insanların da kendisi gibi iyi olmasını, onların da hayatta kalmasını arzuluyordu. Ülkesinin ve halkının başına gelen felaketleri ve her şeyi olduğu gibi paylaştığı dertleri yaşadıktan sonra Yedigey gerçek bir insan olmuştu.

Ne yaparlarsa yapsınlar artık böyle bir derdi tekrar yaşamak istemiyoruz. Tanrım, çağdaşlarımı kendi iyilikleri için ortaya konan bu kahramanları ve hafızanın kutsal görevini inkâr etmekten koru!

KORKİN: Haklısınız, çünkü bu da tarihin bize verdiği en ağır ders. Tanrı kimi yok etmek isterse onlar önce çıldırıyorlar. Büyük bir trajedi. Öyle üzücü ki hiç kimse bir çılgını kınamaya veya onunla dalga geçmeye cesaret edemez. Evet, insanın kendi

geçmişinden, akrabalarından, Tanrı'dan yoksun bırakılması onun daha sonra kendi annesini bile öldürebilecek bir canavara dönüştürüyor. Aynı kitabınızda bahsettiğiniz *mankurt* efsanesinden bahsediyorum. Bu bir masal değil, değil mi?

AYTMATOV: Sen ne düşünüyorsun?

KORKİN: Öyle olduğunu sanmıyorum. Ben bundan daha kötü insanlar biliyorum. Ben onlara gönüllü *mankurtlar* diyorum. Senin Sabitcan karakterini ele alalım mesela, insan olmak yerine kim kendi iradesiyle robot olmayı ister? Onun gibi insanlardaki en korkulacak şey, robot olmaktan zevk almaları ve bu durumdan çıkar sağlayabileceklerini bilmemeleri için diğer insanlardan saklamalarıdır. Romanda denildiği gibi *"Zaman gelecek insanlar tıpkı robotlar gibi radyo dalgalarıyla kontrol edilebilecekler. Anlıyor musun, insanları kontrol etmek, bebeklerden yaşlılara kadar bütün insanları? En yüce olanı unutarak bunun mümkün olduğuna inanacak kadar bilimsel veri topladık, bilim bizi bunu yapmaya muktedir kıldı."*

Diğer şeylerin yanında, kendisini yüksek değerlerin farkında olan *Superman* misali yeni bir insan olduğuna inandırmaya çalışıyor.

AYTMATOV: İşte bu yüzden o çok gülünç! Amacım, onun temeli ruhani eksiklik ve tüketmek olan felsefesindeki saçmalığı ve bayağılı vurgulamaktı.

KORKİN: Sonuç olarak hafıza kaybına mı götürdü demek istiyorsunuz?

AYTMATOV: Sonuç değil de sebep demeyi tercih ederim. Gerçekte bizim hafızamız yani bizim ideallerimize şuursuzca veya daha da kötüsü bilerek asla ihanet etmeyecek olan uzlaşmaz şuurumuzdur, demek istiyorum. Sabitcan, açgözlülüğünü tatmin etmek, kariyer elde etmek için insan olmaktan vazgeçti zira Superman artık insan değildir. Onun açısından bakıldığında kendi felsefesini diğerlerine de aşılamaya çalışması oldukça mantıklıdır, zira saf insanları kendi inancına çevirerek kendisini yargılayacak ahlaki haklılıktan mahrum etmeyi arzular. İnsanların robotlaşması ve hatta onların sessiz sitemleri bile onu rahatsız eder. Bu yüzden Sabitcan babasının ve Yedigey'in huzurunda gösterdiği lüzumsuz öfke yüzünden utanır ve karmakarışık duygular içine girer. Onların bakışlarına tahammül edemez. Kıymetli hayat, şerefli insan, onun gizlenmiş bütün şeytani yanlarını ortaya çıkarır.

İnsanların tarihi ve kaderi onların hatıralarında/hafızalarında gizlenir ve onların gözlerini içe doğru yani ruhlarına çevirmelerini sağlar, dünya üzerine düşünmelerine ve yeryüzündeki kendi yerlerini düşünmelerine yardım eder.

Hiç kimse kendi hür iradesinin zamanı ile yargılanmayı tercih etmez. Buna sahip olmayan zayıf ve güçlü birisi ancak onunla yüzleşmeyi tercih eder, fakat hiç kimse onu göz ardı edemez.

KORKİN: Siz, sık sık kahramanlarınızı göz kamaştırıcı/kör, mesela bozkırlar, dağlar ve okyanus gibi saldırgan nesnelerle sınava tabii tutuyorsunuz, niçin?

AYTMATOV: Nesneler biz onlardan korktuğumuz sürece ve biz onları tanıyana kadar göz kamaştırıcı/kördürler. Yabancısı olduğumuz şeyler daima düşman gibi görünürler.

Niçin sorusuna gelince ezelden beri insanlar ısrarla nesnelerle yüzleşmeye çalışıyorlar. Onları niye anlamaya çalışıyor ki insanoğlu? Çünkü insanoğlunun kendisi düşünen bir varlık değil mi veya insanoğlu, bir oyundan ziyade *genç kardeşleri* olarak gördüğü hayvanlar ve kuşların dillerini konuşabildiği zamanı geri getirmeye mi çalışıyor?

Herkesin *etyemez* olması için ısrar etmiyorum. Ben şahsen günümüzde normal hale gelen ve yalnızca mide için her canlının öldürülebileceğine izin veren insanlık dışı olan şeylere karşıyım. Mayakovski'nin söylediği gibi *atlara karşı iyi davranışı* destekliyorum.

Böyle bir davranışı varsayarsak bu bizim gelişmekte olduğumuzun delilidir ve aynı zamanda tabiat anayı taciz eden veya sınırlı anlayış kabiliyeti ile ne kadar zayıf ve hakir olduğunu anlayamayan ve bunu kendisinden sonrakilere miras bırakarak onların da bir zamanlar öten kuşların, çiçeklerin ve kendi zarafetleri içinde geyiklerin de olduğunu öğrenmemelerine sebep olan ferdin de böyle olduğunu iddia edemeyiz.

Bir şeye, insanların dünyayı değiştirme çağrısına katılıyorum. Fakat eğer insanoğlu, *toprağın ve suyun ortak yazarı olarak* şairin de dediği gibi bunu yapabileceğini hatırlarsa ancak o zaman başarılı olabilir.

Bunun olacağına eminim. *Tabiat konusundaki kanun* ülkemizde devlet yasası ve bütün halk tarafından da içtenlikle destekleniyor. Yurdumuzun güzelliklerini emanet edeceğimiz genç nesiller bizi saygıyla anacaklar, bakir toprakları uykusuz çalışmalarla cennete çevirenler gibi düşünecekler.

KORKİN: Bu yolla insanoğlunun kendisini ölümsüzleştireceğine inanıyor musunuz?

AYTMATOV: Gerçekten inanıyorum. Bu da halkın derin sevgisinden ilham alarak eserlerini vücuda getiren, onlara zor durumlarda destek olan ve kazanmasını sağlayan, senfoni yazan bir kompozitör, buğday eken çiftçi, ev yapan işçi veya okyanusu aşan denizci kim olursa olsun, sanatkârın en büyük *ayrıcalığı*dır.

KORKİN: Ya da yazar?

AYTMATOV: Yazar da kitapları olmak şartıyla aynı tesire sahiptir, tıpkı en dramatik ve şiirsel manası ile *"vatan"* kelimesinin, gemi tayfasının en umutsuz olduğu anda

direğin tepesindeki nöbetçi tarafından haykırılması gibi. Bugün her zaman olduğundan daha önemli, çünkü insanlık kendi tarihinin en kritik döneminden geçiyor görünmekte ve çünkü -biraz zıt gibi gelse de hem onunla hem de onsuz- insanlar dünyanın güzelliğinin son derece farkındalar ve bütün bir hayat için hiç olmadığı kadar yoğun bir şekilde yaşama arzusu duyuyorlar. Oldukça normal bir durum, çünkü insanlar geleceklerinden endişe ediyorlar.

Her neyse, tabiat sayesinde insanlar daha önce hiç görmedikleri şeyler için arzuyla eğilmiş bekliyorlar: Onları mutlu görmek zorundalar.

KORKİN: Rus halk hikâyesinde olduğu gibi: *"Bilmediğim yerlere git, bilmediğim şeyler kazan"* ifadesi gibi, öyle değil mi?

AYTMATOV: Kesinlikle. Görünen o ki masallar güvenilir hadiselere dayanıyor onlar geleceği anlama yolu.

Ebediyet duygusu bizim çocukluğumuzun hediyesi.

Yeni bir şeyler arzulamak ise bizim hikmet sahibi olmamızdır.

Her ikisi de yeni anlayışın şiirsel ve felsefi özüdür.

KORKİN: Yeni bir anlayış mı demek istiyorsun?

AYTMATOV: Sanırım ikisinin arasında bir şey: Ne kadar çok şey görürsen o kadar daha çok anlarsın, ne kadar çok anlarsan o kadar da anlayışını derinlemesine kavrarsın.

Bana *yeni yazı* demekle neyi kastettiğimi sorduklarında (konuya daha sonra döneriz) daima *insanın dünyayı algılayışındaki farklılığı kavrama ve ifade etme denemesi* şeklinde cevap veririm. Yeni yazı demek, çağdaşlarımızın takdir eden bakışlarıyla gördükleri veya düşüncelerinde, duygularında ve insanlığı değiştiren ve şuurlarını yükselten davranışlarında yansıttıkları dünyanın muhteşem betimlemesini yeniden inşa etmektir.

KORKİN: Sizin bu görüşünüz *Gün Uzar Yüzyıl Olur* romanınıza yazdığınız önsözünüz ile uyumlu: *"Fantezi, insanın gerçekleri yeni ve umulmadık bir açıdan görmesini sağlayan hayat metaforudur. Metaforlar zamanımızda çok önemlidirler, çünkü sadece yakın geçmişte bilimsel ve teknolojik sunuşun fantastik kabul edilmesinden değil, aynı zamanda içinde yaşadığımız dünyanın gerçekten fantastik olmasındandır..."*

Bunu bu şekilde ifade ederek kitabınızın gerçek tesirini bozan ve ilave edilmiş ilmî epizotlar yüzünden ortaya çıkabilecek muhtemel sitem ve tenkitlerden kurtulmayı mı denediniz?

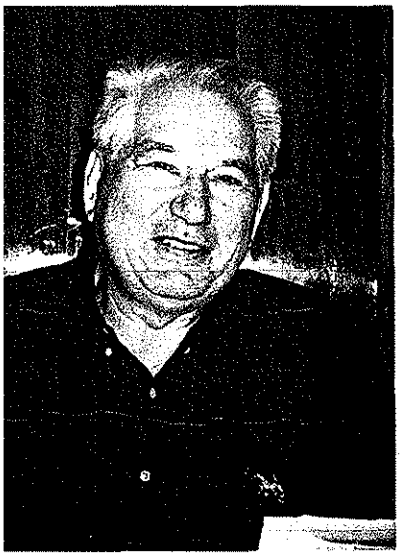

AYTMATOV: Kesinlikle hayır. Sanırım kendimi okurlarımın tenkitlerinden koruma altına almak gibi bir şeye ihtiyacım yok. Aksine, bilakis yazar olarak benim için hayati bir şey bu. Benim anladığım kadarıyla tenkit, okuyucularımı hareket ettirdiğimi veya onları incittiğimi, dolayısıyla da tartışmalarını sağladığımı veya onaylarını ifade etmelerini sağladığımı gösterir. İşte bu yüzden tenkit yazarlar için çok değerli.

Önsözde, milyonlarca yıldır içinde yaşadığı dünyanın güzelliğini birdenbire keşfettiğinde, daha açıkçası harikalar diyarının farkında olmadığını fark ettiği anda insanoğlunun (yazarlar genelde insanoğlu derken sıradan insanları kast ederler) gerçekleri algılayabilmesi fikrimi ifade etmeye gayret ettim.

Hepimiz için en büyük trajedi bu değil midir?

Bu durum da sanırım insanoğlunun mutluluğun zirvesine ulaştığında ne kadar mutsuz olduğunu hissetmesini açıklıyor: Fert daima dünyayı ve içinde yaşayan veya daha önce yaşamış olan insanları düşünür. Mutlu insan, vahşi eğlencesinin gösterisiyle mutlu olamayan insanları aşağılamamaya çalışır. Bana göre bu *kutsal bir duygu.*

Zaman geçtikçe daha bir insan olmayı öğrenen bizler, mesela Şili, Güney Afrika veya Amerika Birleşik Devletleri gibi dünyanın herhangi bir köşesinde kendi halinde mütevazı bir hayat süren insanları hiçbir zaman aklımızdan çıkarmamalıyız.

Köleliği kabul etmeyen ve hür olarak yaşamak isteyen işkence görmüş veya öldürülmüş insanoğlunun çilesi, gerçeklerin içinde kök salmış fantastik bir terörden başka bir şey değildir.

Bir başka fantastik terör de insan olmayan veya insan dışı bir varlığın zaferidir, çünkü o da insana işkence eder veya onu öldürür. Bu terörün pek çok adı vardır; apartheid (Güney Afrika'daki ırksal ayrımcılık), ırkçılık, müstemlekecilik ve hepsinin toplamı emperyalizm.

KORKİN: Başka söze gerek yok. Son zamanlarda işgale karşı koyan veya hâlâ işgal altında bulunan ülkelerdeki millî edebiyatın ana düşünsel, felsefî ve ahlaki vazifesi, bu tür canavarlığı betimlemek ve karşı koymak olmalıdır.

Afrikalı ve Asyalı Yazarlar Birliği lideri olarak kendi meslektaşlarınızın karşılaştığı meseleleri biliyorsunuzdur. Ana başlıklarıyla nelerdir bunlar?

AYTMATOV: Afrika ve Asya halklarının bağımsızlık mücadelesi yirminci yüzyılın en çarpıcı/etkileyici gücüdür. Milletlerin bu kadar güçlü ve eş zamanlı bir uyanışı

emsalsizdir. Edebiyat yeni tarihî gelişmeleri daima en önce sezer. Bu yüzden, emperyalizme karşı mücadelede Asyalı ve Afrikalı yazarların güçlerini birleştirme aciliyetini hissetmiş olmaları çok doğaldır. Ortaya çıkan ülkelerin yazarları, medeniyetin son gelişmeleri ışığında kendi kültürel değerlerine sahip çıkmanın ve değer vermenin hayatiyetini kavramışlardır. Onlar hangi kültürel değerlerin *ilerlemeci/progressive* veya miadının dolmuş olduğunu ve neyin ülkelerinin ilerlemesine katkıda bulunacağını, güçlendireceğini belirleyecektir. Onların görevi, uluslararası arenada kendi oluşumlarını engelleyecek olan faktörlere dikkat çekmektir. Ayrıca onların birliğini destekleyenleri veya ortak insani değerlere ulaşmaya çalışanları veya milletleri uzaklaştıranları ve böylece kendi pozisyonlarından vazgeçmemek için yeni müstemlekecilerin eline göre oynamaya çalışanları göstermek onların vazifesidir.

Diğer görevlerin yanında Afrika-Asyalı yazarların ana misyonlarından birine daha dikkat çekmek istiyorum, sömürge sonrası halkın fiziki ve ahlaki kurtuluşu.

Halkı yüzyıllar süren aşağılık kompleksinden kurtarmak, onlara saygınlıklarını kazandırmak, norm olarak enternasyonalizmi kabul etmeye ikna etmek için onların ruhi gelişimini kötürüm bırakan sömürgeciliğin sonuçlarını iyice analiz etmeye ihtiyaç vardır. Bu insanların kafasından ve ruhundan sömürgeciliğin izlerini silip atmanın ne kadar büyük ve uzun bir çaba gerektiğini tahmin etmek güç değildir.

Sanatkâr, sömürgecilik sonrası sosyal ve felsefi değerlendirmesini iyi yapmalıdır. Çünkü bu durum berbat ve kendi kendine kölelik olarak da tanımlanabilir. Ancak bunları yaptıktan sonra milliyetçi, devletçi ve ırki; ayrımcılığı körükleyen çeşitli doktrinlerin insanlık dışı ve absürt/saçma karakterini kitaplarımızda ortaya koyabiliriz.

KORKİN: Bana öyle geliyor ki son zamanlarda Afrika ve Asya edebiyatlarında olan şey, (en azından sosyal açıdan bakıldığında) tekrarlar/yansımalar, diğer şeylerin yanında, büyümekte olan kendi kendinin farkına varma problemleri ki Kırgız edebiyatı da dâhil olmak üzere pek çok Sovyet edebiyatının geçmişte uğraşmak zorunda kaldığı mesele. Öyle değil mi?

AYTMATOV: Kesinlikle size katılıyorum. Çok tanınmış *"Dünyayı sarsan on gün"* sözü yalnızca şiirsel bir metafor değildir.

Dünyanın ilk sosyalist ülkesinin tarihi, yeni sosyal düzenin avantajlarını onaylamıştır. Sovyet Birliği'nin kurulmasından beri geçen altmış yıllık süre, insanlık tarihi ile mukayese edildiğinde çok daha ivedi gibi görünse de yılların şahit olduğu o ölçekte olayların pek çoğu Sovyet insanının oluşması hadisesidir. Bu da Sovyet edebiyatının, yeni millî edebiyatların gelişimi üzerindeki tesirini açıklamaktadır. Tabii olarak önceki zikredilen diğer ülkelerin edebiyatından en iyi ve en gelişmeye müsait olan özellikleri ödünç alır.

KORKİN: Kavram olarak *dünya edebiyatı* denince ne düşünüyorsunuz?

AYTMATOV: Bana göre Homer, Dante, Shakespeare, Goethe, Puşkin, Tolstoy, Dostoyevski, Balzac, Sokolov, Faulkner, Garcia Marquez ve diğer büyük yazarlar dünya edebiyatına aittir.

Dünya şairlerini zaman ve uzayda bütünleyen -*öz*de demek istiyorum, *tür*de değil- onları insanlık ailesinin birer ferdi yapan, bir bütünün ayrılmaz parçaları haline getiren, ahenkli bir şiirsel güç yapan şey, ihtilalci bir ruh ile şiirlerinin millî karakteridir. Şiir ruh devrimidir. Şairler hayat yolunda birer köprü gibidirler, nesilleri birbirine bağlayan, bütünleşmiş insan toplumunun ahlaki ve felsefi problemlerini çözmek için bütün dünyayı birleştiren bir düşünce ve ruh köprüsüdür. Onlar, eskilerden kalan ve bizim derinlerde hissettiğimiz insanlık kavramı tarafından mülhem kültürel değerleri ve bilimsel verileri toplayan gemilerdir.

İnsanoğlunun mevcut dünya görüşünü, artistik bakışını da buna dâhil edebiliriz, büyük münekkidimiz Belinski'ye göre, büyük sanatkârlar tarafından vücuda getirilen bütün eserlerde mevcut olan yüksek fikirden ortaya çıkan ve zamanla eşsiz güzellikteki hayatın içinde inanç ve mutlu olmak için doğmuş insanların mutlu olacağı halk mükemmeliyeti sembolü haline gelen fikir olmaksızın mümkün değildi.

KORKİN: Öyleyse bu özel durum içinde etnik edebiyat için ana kıstas nedir?

AYTMATOV: *Bengalli Münekkid Sarvar Mürşid'in Afro-Asya yazarları toplantısında* belirttiği gibi bugün her millî edebiyat isterse kendini dünya edebiyatının bir parçası olarak kabul eder, istemezse yöresel bir ölçekte büyük olmanın çabasını verir. Ben de bu görüşe katılıyorum. İkincisi kaçınılmaz olarak kendini beğenmişliğe ve nihayetinde de dogmatizme doğru gidecektir. İşte bu yüzden gelişmeyi arayan bir edebiyat, en yüksek ideolojik ve estetik ölçüye uymak zorundadır. Yalnızca bu şekilde milliyetçi tecritten ve gülünç bir taklitten kurtulabilecektir.

Dinsel/manevi taklit, dâhi yazarların temsil ettiği dünya edebiyatı büyük sanat dilini ve bütün insanlığa uygulanabilir bir gerçekçi şiiri yaratırken kendi halkını bu edebiyattan uzaklaştıracaktır.

Gerçek bir sanatkâr bir iletişim aracıdır.

Bu yüzden, Çehov gibi konuşan birisiyle tanıştım ve arkadaş olduk. Manas'ı ilk defa dinleyen bir yabancı bile onun gücünü ve derya gibi destanın güzelliğini takdir edebiliyorsa o benim kardeşimdir.

KORKİN: Bir anlık bile olsa farklı milletlere mensup insanların birbirlerinden sadece korkmak değil birbirlerini tamamen yanlış anladığını düşünmek ne kadar endişe verici.

Bir Kırgız olarak halkınızı kölelikten kurtardığı için Ekim İhtilaline minnettarsınız. Bir Rus olarak ben de diğer halkları köleleştiren Rus Çarlığı ayıbından kurtardığı için duacıyım.

Bizim millî edebiyatımızın ideolojik, etik ve felsefi tecrübesi yeni bağımsız olmuş milletlerin yazarları için paha biçilemez olduğunu gösterdi. En değerli kitaplarımız, kendisine doğal olarak gelen arkadaşlığı ve kardeşliğin kıymetini bilmeyen insanın asil ve dalgalı uyanış sürecini betimlemiştir. Bu konuda ne diyeceksiniz?

AYTMATOV: Şüphe yok ki Sovyetler Birliği içindeki pek çok milletin edebiyatı, gerçeklerin tasvirinde ve artistik anlayışında büyük başarılara ulaştı. Şimdi bizler kendine has çok dilli ve çok milletli Sovyet kültürünü yaratmış olmanın haklı gururunu yaşama hakkına sahibiz. Uzun ve zor bir süreçti bu, çünkü pek çok millet ve etnik grup, modern romandaki karakterler gibi derin sosyal ve psikolojik anlayışa sahip birer kişilik olan kahramanlardan yoksun olan ağız edebiyatı ile eski destanların imajları arasındaki mesafeyi kapatmak zorundaydılar.

Burada bir şeyi daha vurgulamak istiyorum. Sanatın millî olan ruhuna yeni bir mana yüklerken millî kimliğin en önemli şey olduğunu düşünemeyiz, bu yüzden, bir sanat eserinde kendi içinde bir son olarak düşünülebilir. Şüphesiz ki *sosyalist muhteva* millî edebiyatlar için çok önemlidir ve dolayısıyla sosyal mesajlar herkes için evrensel ve kesin olan sanatsal prensipler, bir başka ifade ile edebiyatta ve diğer sanatlarda parti ruhu, üzerine bina edilmelidir.

KORKİN: Bir defasında Tolstoy ve Çehov'un klasik realizmini içine sindirmeden roman yazılamayacağını söylediğinizi hatırlıyorum. Bu konuyu biraz daha açabilir misiniz?

AYTMATOV: Rus sanatının düşünce tarihi kendi içinde son derece ilginçtir, çünkü içeriği çok doğrudur ve ayrıca büyük ve güçlü Rus dili bizi dünya kültürüne ulaştırdı.

KORKİN: Rusça yazarken ne hissediyorsun?

AYTMATOV: Bunu kelimelerle ifade etmek mümkün değil, fakat Rusçada yazarken kendimi çok özel ve orijinal bir yolla ifade edebildiğimi hissediyorum.

Kendi şahsi tecrübelerimle biliyorum ki çocuk bir veya daha fazla dili aynı zamanda öğrenebilir, tabii ki o dillerle çok erken tanıştırıldıysa.

Rus dili benim için ana dilim olan Kırgızca kadar değerlidir ve ben onu daima ana dilim olarak göreceğim.

KORKİN: Sizce bugün insanlar Rus diline neden bu kadar özel bir ilgi göstermektedirler?

AYTMATOV: Mayakovski'nin dediği gibi *"sadece Lenin konuştuğu için bile Rusçayı öğrenmeye değer."* Biz Rus dilini seviyoruz çünkü o devrimin dilidir.

Aslında, Lenin klasik Rus edebiyatına son derece saygı duyuyordu ve onu derinlemesine okudu, çünkü onun içinde büyük idealleri görüyordu ve onu insanlığın kurtuluşunun gayretli bir savunucusu olarak algılıyordu. Hakikaten bu da onu bizim zamanımızla uyumlu kılmıştır. İnsanoğlunun kendi ölümsüz hikâyesini anlatma görevini üzerine alan yazarlara muazzam bir etki yapmıştır.

Eğer Rus edebiyatından bir epigraf seçseydim Alexander Radischev tarafından yazılmış şu duygusal ve acılı satırı tercih ederdim: *"Ben etrafı gözlemledim ve benim kalbim ıstırap çeken insanlık için sızladı."*

KORKİN: Bu kelimelerin bütün dünya edebiyatı üzerinde aynı tesiri yapacağını düşünmüyor musunuz, çünkü *etrafımızdakiler* dediğimiz zaman bugün bütün dünyayı kastediyoruz.

AYTMATOV: Seninle tamamen aynı fikirdeyim.

İnsanoğlu kendi bilinmez başlangıcından beri, yıldızlı gökyüzüne bakarak sonsuz kâinatı hayal etmiştir. Bu da insanların o yükseklikten kendilerine bakmak istemelerinden kaynaklanan bir durum değil de nedir ki? Kozmonotların dünyayı mavi bir gezegen olarak, insanlık medeniyetinin beşiği olarak tarif etmeleri bence şiirsel ve insanidir.

KORKİN: Bizden önce yaşayanların hatta büyük şairlerin bile böyle bir vizyona sahip olduğundan şüpheliyim. Bu kesinlikle yeni şey! Sizce de bu durum insanın ikinci

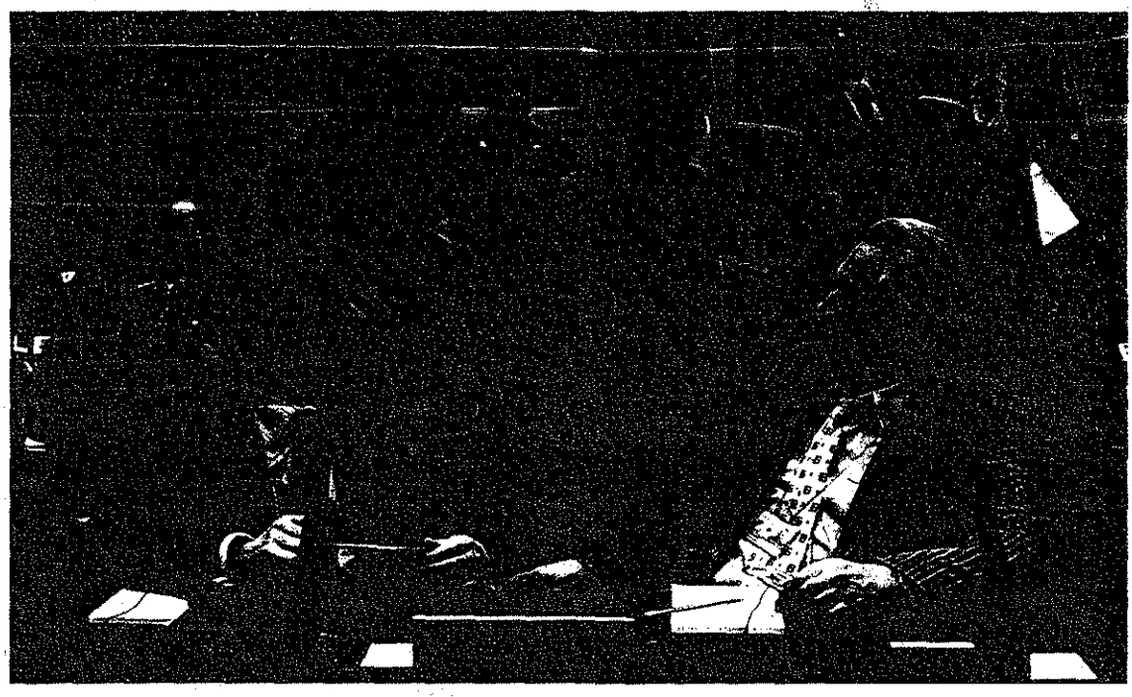

Brüksel'de bir toplantı (2003).

tabiatını da dışa vurmuyor mu? (Yunus'un dediği gibi "Bir ben vardır bende benden içeri!)

AYTMATOV: Kesinlikle! Biz yeryüzüne karşı akılsızca ve bencilce bir tavır içinde olmaya alışmıştık (ki özellikle bugün bu tavır aşikârdır). Bunu biz bir hak gibi gördük ve herhangi bir karşılık ödemeden ve sadece varlığını kabul ederek bizi beslemesini, giyindirmesini, korumasını ve susuzluğumuzu gidermesini bekledik.

Şimdi uzayda yolculuk yapmaya başlayınca aniden keskin bir hassasiyet ve derin bir acı ile onun bizim korumamıza ihtiyacı olduğunun farkına vardık.

KORKİN: *Yani onu kendimizden korumamızı mı kast ediyorsunuz?*

AYTMATOV: Ne yazık ki evet veya belki de henüz çok geç değil. Bu fikri desteklemek ve yaygınlaştırmak edebiyatın görevidir, çünkü ancak bu şekilde insanları şiddetin kaçınılmaz olduğu fikrinden döndürebiliriz, hiçbir şeyin tek bir kişiye bağlı olmadığını anlatabiliriz veya nihayetinde böyle düşünenlerin er geç sonunun cinnet geçirmek olduğunu öğretebiliriz.

KORKİN: Sadece Sovyet edebiyatı ve onun diğer sosyalist ülkelerdeki benzerlerinde, zorbalık ve kin/nefret veya savaş propaganda imasının sosyalizmin tabiatıyla tam olarak uyuşmayan bir davranışı üzerine dikkatle düşünülmesi gerekir mi demek istiyorsunuz? Yoksa bir bütün olarak enternasyonal edebiyatı mı tercih edersiniz?

AYMATOV: Dünyanın ilerici edebiyatının tamamına büyük bir itimadım var. İlerleyici akla sahip olmayan Batı'daki sanatçıların (onların pek çoğuyla karşılaştım) burjuva propagandasından yayılan, insanlık karşıtı öldürücü ve çok daha keskin fikirlerini büyük bir kararlılıkla önlemeye çalışmalıyız. Bu da onların sadece yazar olarak değil aynı zamanda vatandaş olarak da yapacakları katkıdır. Ben meslektaşlarımın yürekliliklerine, korkusuzluklarına hayranım ve onlarla gurur duyuyorum.

Biz Sovyet yazarları, vicdandan yoksun bırakılmış kimselerin hayal ürünü olan, adam öldürmenin, zorbalığın ve gücün zorunlu bir kült haline getirildiği sahte kültür kitlelerinin zehirli atmosferinde çalışmak zorunda değiliz ve yaşamayacağız. Hayal gücü, ölümsüz büyük mutluluktan hoşlanan ve sıradan dertlerden özgür olmak isteyen birinin zahmetsizce bu dünyadan öteki dünyaya gitmesi için gereklidir. Bu durum bizi fazlasıyla endişelendirmekte. Doğal olarak ben bir kitap yazdığımda kitabımın yabancı okuyuculara ulaşacağına ve onların en kötü içgüdülerini harekete geçiren ve onların beyinlerini yıkayan utanmaz yalanların farkına varmalarına yardım edeceğine emin olamam. Eğer kitabım onlara ulaşırsa kitabımın onlara onurlarını, saygınlıklarını, öz güvenlerini ve diğer insanların onlara olan güvenlerini yine onlara çağrıştırmasını isterim.

KORKİN: Her yazar uluslararası okur sayısını hesaba katarak mı yazmalı?

AYTMATOV: İnsanoğlunu kastediyorsanız, evet.

KORKİN: Tolstoy aynı fikirde ısrar etti. O bütün yazılarında edebiyatın amaç ve görevinin insana hayat sevgisi kazandırmak olduğunu yazmıştı. Onun *yapmak* fiilini kullanması seni şaşırtmadı mı?

AYTMATOV: Neden şaşırtsın ki! Ben Tolstoy'un bunu maksatlı kullandığına eminim. Onun ifadesine göre, *hayat sevgisi kazandırmak*, insanın hayal gücünü harekete geçirmek ve onun ruhunu yüceltmek anlamına gelmektedir.

Onun sonsuz dehası sınırsız, muazzam sanatkârane bir dünya yarattı. Onun, yalnızca kendisine görünen, insani olan her şeyi aşağılayan ve yok eden devasa güce karşı verdiği kahramanca mücadele karşısında hayret içinde kalıyorum. Eğer, Tolstoy, gerçeğe ve halkına olan aşkı dışında başka bir düşünce tarafından yönlendirilseydi yine aynı mücadeleye girer miydi? Sanmıyorum. Zaten onun bu aşkı olmasaydı Tolstoy da olmazdı. Onun o zekâsı olmasaydı bizler ruhumuzda boşluk içinde yaşıyor olurduk fikri bile beni dehşete düşürmeye yetiyor. Yine aynı şekilde insanoğlunun, halkın kalbine kötüye karşı zafer kazanma ümidi zerk etmeyi düşünerek acı çekmesinin de aynı derecede acı verici olduğunu düşünüyorum.

KORKİN: Henüz iyilik ve kötülük, soyut oldukları için yalnız başına var olamayan sosyal kategorilerdir. Sizin de söylediğiniz gibi bugün kötü olarak bilinen şeyin geçmişte kötü olarak bilinmesi imkânsızdır. 20. yüzyıl insanının hayal gücünü harekete geçiren kötülüğün özünü ve tabiatını resmetmek için modern sanatçı neye/nereye başvurmalı? Gerçekliğin kurmaca bilimden daha fantastik olduğunu söylerken çok haklısınız. Ayrıca gerçeklik daha tehlikelidir çünkü o çok gerçektir.

AYTMATOV: Çok doğru. Bugün sanat çalışmalarıyla bütün insanları harekete geçirmek kolay değildir. Nazizm'e maruz kalmanın, Hiroşima ve Nagazaki'ye şahit olmanın hatta bugün dünyanın pek çok yerindeki vahşete uğramanın acısını son derece artmıştır.

Apocalips'i al örnek olarak. Geçmiş zamanlarda mukaddes bir terör aşılayan Doomsday'in tasvirinde (şöyle denir):

"Ve çekirgelerin şekli sanki

savaş için hazırlanmış atların ve onların kafalarının üzerinde

altından yapılmış taçlar gibi ve onların

yüzleri sanki insan yüzleri gibiydi.

"Ve onların saçları vardı tıpkı kadınların saçları gibi ve

onların dişleri aslanların dişleri gibiydi.

"Ve onların göğüs levhası vardı, sanki o

göğüs levhası demirden gibiydi ve onların kanatlarının

sesi bir sürü atın çektiği iki tekerlekli savaş

arabalarının cenk meydanına giderkenki sesi gibiydi.

"Ve onların kuyrukları vardı tıpkı akreplerinki gibi ve

iğneler vardı onların kuyruklarında..."

Açıktır ki sanatın amacı, okuyucuyu korkutmak değil, ona yaşam korkusu ve ümitsizliğin üstesinden gelmede yardım etmektir ve onların kalplerindeki soylu hisleri harekete geçirerek her ne şekilde olursa olsun her ne kılığa girerse girsin kötülükle mücadele etmesini sağlamaktır. Bana öyle geliyor ki bu da trajedi konusuna bir ivme kazandırır ki trajedi de her şeyden daha fazla olarak bizim modern davranışlarımızı ifade edebilmemizi sağlayan türdür.

KORKİN: Er ya da geç yeni bir Shakespeare'in doğacağına inanıyor musunuz?

AYTMATOV: Biliyorsun ki Dimitri Shostakovich de bana aynı soruyu sormuştu. O modern dünyanın ve insan ruhunun eriştiği global ölçeğin yeni bir Shakespeare için daha fazla şans sağladığını söylediğinde şaşırmış ve sevinmiştim. Yeni bir Bard çıktığında böyle söylemesinin nedeni işte buydu, çünkü müzikte kendisini anlatarak bütün dünyayı ifade edebilecekti... Bu tesadüfi bir konuşmaydı ve ancak daha sonra yalnız kaldığım bir zamanda, Shostakovich'in aslında edebiyattan gerçekliğin evrensel ve müzikal bir resmini yaratmayı umduğunu anladım.

Bir kimsenin kendi vasıtasıyla bütün dünyayı anlatması ütopya gibi görünse de bu her gerçek sanatçının en büyük hayalidir.

Edebiyatın en büyük ve en yüce misyonu, Tolstoy'un kelimeleriyle söyleyelim, insanların hayatı ve etraflarındaki dünyayı sevmesini sağlamaktır. Bu, konuşma zamanının geldiğini anlayan ve her kelimesinin insanlık için hayati önem taşıdığının bilincinde olan her dürüst sanatçının görevidir. Realist olmanın anlamı da budur.

Cengiz Aytmatov

Editör
Ramazan Korkmaz

T.C. KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI YAYINLARI

©T. C. KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI
KÜTÜPHANELER VE YAYIMLAR GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
3226

ANMA VE ARMAĞAN KİTAPLARI DİZİSİ
13

ISBN: 978-975-17-3450-1

www. kulturturizm. gov. tr
e-posta:yayimlar@kulturturizm. gov. tr

Cengiz Aytmatov / Ed. Ramazan Korkmaz.-
Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2009.

392 s.: rnk. res.; 28 cm.- (Kültür ve Turizm Bakanlığı yayınları; 3226. Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü anma ve armağan kitapları dizisi; 13.)

ISBN: 978-975-17-3450-1

I. Korkmaz, Ramazan II. Seriler.
928.94335

YAPIM
MRK Baskı ve Tanıtım Hizmetleri Ltd. Şti.
Uzayçağı Caddesi 1254. Sokak No: 2 Ostim
Yenimahalle / ANKARA
Tel. 0312 354 54 57

BİRİNCİ BASKI
2000 Adet.

BASIM YERİ-TARİHİ
Ankara - 2009.